

Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát
válaszlehetőségek a XXI. század
Kelet-Közép-Európájában

Nemzetközi Földrajzi Konferencia
Beregszász, 2016. március 31–április 1.

«Соціально-географічні виклики в Східно-
Центральній Європі на початку XXI століття і
пошуки адекватних відповідей»

Міжнародна наукова географічна конференція
м. Берегове, 31 березня–1 квітня 2016 р.

Social Geographical Challenges and Search for
Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st
Century

International geographical conference
Berehove (Beregszász), March 31–April 1, 2016

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute
Beregszász / Берегове / Berehove, 2016

УДК 911.3:300(4)

ББК 65.04(4)

T-32

A kötet a 2016. március 31–április 1.-jén Beregszászon megtartott „Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában” c. nemzetközi földrajzi konferencia anyagait tartalmazza.

Збірник включає матеріали міжнародної наукової географічної конференції „Соціально-географічні виклики в Східно-Центральній Європі на початку XXI століття і пошуки адекватних відповідей”, що відбулася 31 березня–1 квітня 2016 р. у м. Берегове.

The volume contains the materials of the international geographical conference „Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century” that took place on March 31–April 1, 2016 in Berehove.

Szerkesztőbizottság: *Berghauer Sándor, Dnyisztrjanszkij Miroszlav, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Izsák Tibor, Jakab Natália, Molnár József, Molnár D. István, Papp Géza, Sass Enikő, Vince Tímea.*

Редакційна колегія: *Бергхауер О., Вінце Т., Генці Ш., Дністрянський М., Іжак Т., Молнар Й., Молнар Д. С., Пapp Г., Фодор Д., Шап Е., Якоб Н.*

Edited by: *Sándor Berghauer, Myroslav Dnistrians'kyi, Gyula Fodor, Sándor Gönczy, Tibor Izsák, Natália Jakab, József Molnár, István Molnár D., Géza Papp, Enikő Sass, Tímea Vince.*

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó* / Відповідальний за випуск: *Орос І.* / Responsible for the edition: *Ildikó Orosz*

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

For the contents of the essays published the responsibility lies with the authors.

A kötetben található tanulmányokat a konferencia Tudományos Tanácsa lektorálta.

Матеріали видання рецензовані Науковою радою конференції.

The studies of the volume were proofread by the Scientific Council of the conference.

A konferenciát és a kiadvány megjelenését a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatta.

ISBN 978-617-7404-01-8

© a szerzők, 2016 / © автори, 2016 / © the authors, 2016

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda, Beregszász
Felelős vezető: Lacz Csilla

BORTERMELÉS KÁRPÁTALJÁN ÉS AZ EZZEL ÖSSZEFÜGGŐ TURISZTIKAI LEHETŐSÉGEK

SASS ENIKŐ – BARTFAI ENDRE GYÖRGY

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Budapesti Gazdasági Egyetem
seni@kmf.uz.ua, Bartfai.Endre@uni-bge.hu

Резюме

ВИНОРОБСТВО НА ЗАКАРПАТТІ ТА ТУРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ
ПОВ'ЯЗАНІ З НИМ

Шау Е. Л. – Бартфої Е. Д.

У статті висвітлено історію, сьогодення та майбуття виноробства Закарпаття. Стаття досліджує сорти винограду та багатостолітню історію розвитку виноградарства починаючи від першої писемної пам'ятки (1247 року). Також, стаття презентує історичні події XIX-XX століть, які мали як позитивні, так і негативні впливи на виноробство, показує зміни до сьогоденішнього дня, початок відродження виноградо-виноробного регіону та аналізує можливі шляхи його розвитку.

Ключові слова: Закарпаття, виноградарство, виноробство, винні маршрути, маркетинг

1. Bevezetés

A kutatáshoz az ötletet az Utas könyvének Kárpátalját bemutató, 1939-ben megjelent kötetének sorai adták: „Beregszásznak ezeréves, európai hírű szőlőkulturája van. Ardótól kiindulva, Beregszászon át Benéig 50 km hosszúságban, több mint 4500 kat. hold terjedelemben minden megszakítás nélkül, villákkal és borházakkal telehintve, Európa legnagyobb összefüggő szőlőhegylánca húzódik”.

E soroknak több mint 750 éves előzménye van, írásos emlékek 1247-től bizonyítják, hogy szőlőtermesztés és borok, borpárlatok készítése folyik Kárpátalján. A különböző történelmi korszakok, történelmi események, szőlőbetegségek negatív és pozitív hatásokat hoztak, folyamatosan változott a szőlőtermelési terület, átalakult a technológia, a tulajdonosi kör, változott a készítmények diverzifikációja.

A szerzők hipotézise, hogy a korábban híres kárpátaljai bortermelés aranykora visszahozható, a borászatok képesek arra, hogy megfelelő fejlesztésekkel olyan turisztikai terméket hozzanak létre, mely alapja lehet a borturizmus felfutásának – kiegészítve a terület vonzerőit –, a belföldi és külföldi vendégek több napos tartózkodásának.

A kutatás szekunder módszereként az írásos emlékek, szakmai könyvek, monográfiák megkeresése és tanulmányozása került alkalmazásra. Primer kutatás-ként a helyi borászokkal történt személyes beszélgetések és kérdőíves megkérdezés módszereivel a közelmúlt és a jelen történései lettek feltárva, és ezekre az

információkra alapozva tesznek a szerzők javaslatokat a hajdanvolt hírnév visszaállításának folyamatához.

2. Eredmények

2.1. Kárpátalja szőlőtermelésre ható földrajzi adottságai

A szőlő mérsékelt égövi növény, mely hő- és fényigényes. Olyan területeken termesztendő, melyeken legalább 9°C, legfeljebb 21°C az évi középhőmérséklet, és legalább 1900-2000 óra az éves napsütéses órák száma. Kárpátalja a szőlő északi klimatikus termőhatárán fekszik. Ennek ellenére ezen a területen évszázadok óta kiváló minőségű borokat állítanak elő, melynek alapját a medencét ölelő hegykoszorú teremti meg. Kárpátalján az Ung és a Tisza folyók között az Északkeleti-Kárpátok vulkanikus vonulatának a Beregi-síkságra néző délnyugati-, déli- és nyugati lejtőinek Ungvár és Nagyszőlős közötti területén már több mint ezer éve folyik bortermelés. A délies lejtők biztosítják azt a hő- és fény mennyiséget, mely a minőségi, magasabb cukortartalmú bogyók, így a minőségi bor termeléséhez szükségesek. A szőlőtermesztési terület évi 650-750 mm csapadékértéke, annak elosztása kielégíti a szőlő vízigényét, öntözést csak az aszályos években igényel a szőlő (Boros 2007).

2.2. A kárpátaljai szőlőtermelés történetének rövid áttekintése

A Kárpátalján folyó szőlőművelésnek első írásos emléke 1247-ből származik. Az azóta keletkezett írásos emlékek rendelkeznek kiváltságokról, tizedről, szüretéről illetve hegyváltásról, kötelezettségekről. A szőlőművelés általánossá válásának egyenes következménye volt az italmérés és a borfogyasztás elterjedése Kárpátalján. A folyamatos területi- és termésbővülés a kuruc-háborúig (1680) tartott. A kárpátaljai borkereskedést a XVIII. század közepétől lengyel zsidók vették át. Fényes Elek (1851) Beregszász nagy kiterjedésű szőlőhegyéről ír. Ezekben az években a leggyakoribb őshonos szőlőfajták a Kárpátaljai bortermő területeken a zöldboros, a furmint, a járdavány, a beregi rózsás, a fehér gohér, a vörös bakator, a fehér bakator (Lehoczky 1881).

Kárpátalja megművelt szőlőtermő területe 1867-ben 3 554, 1897-ben 1 786 és 1910-ben ismét 3 554 ha volt. Az adatok mutatják a filoxéra járvány következményeként a termőterület csökkenését, majd a hozott intézkedések pozitív hatását a területek növekedésében (Lehoczky 1881, Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 1897, Magyarországi gazdacímtár 1911). Az Európát sújtó filoxéra vész nem került el Kárpátalját sem, Horváth László (2000) szerint már 1880 nyarán felfedezték a gyökértetűt a beregszászi szőlőhegyen. 1893-ban a mezőgazdasági minisztérium elkészítette a magyar borvidékek beosztását. Kárpátalján a Szerednye-vinnai (Ung vármegye) és a Munkács–Nagyszőlősi (Bereg és Ugocsa vármegyék, és Zemplén vármegye a tokaji borvidékhez nem tartozó része) borvidék került meghatározásra (1. ábra) (Pintér 1990).

1. ábra

A Munkács–nagyszőlősi és a Szerednye–vinnai történelmi borvidék (Pintér 1990, Boros 2007) valamint a 2008-ban létrehozott Kárpátaljai Turisztikai Borút vetülete

Forrás: saját szerkesztés

A pusztításról 1897-ben adtak ki jelentést, mely szerint Bereg vármegyében a kártétel 79,3%; Ungban 44,6% és Ugocsában 36,2% volt. Az 1896. évi V. törvénycikk rendelkezett az újratelepítésről, valamint ajánlta a magyar borvidékeknek a gyakorlat alapján azokat a szőlőfajtákat, melyek a legjobb minőségű és mennyiségű bort adják, így Kárpátalján a fehér bort adó szőlők közül a Munkács-nagyszőlősi borvidéken a furmintot, az olaszrizlinget, a szerémi zöldet, az erdeit (fehér bakator), a járdaványt, a bakatort, a hárslevelút, a zöldszilvánt és a mézesfehéret; a Szerednye-vinnai borvidéken a hárslevelút, a furmintot, az olaszrizlinget, a járdaványt, a rajnai rizlinget, a zöldszilvánt, a szerémi zöldet és az erdeit. Érdekes, hogy kék szőlő nem került ajánlásra Kárpátalján.

Az első aranykor végét az 1920-as Trianoni békediktátum jelentette, melynek eredményeként a területet elcsatolták, és kezdetét vette a cseh uralom. A Hegyközségek Országos Szövetsége, az 1930-as évek elején létrehozott Podkarpatszkaruszi Szőlőtermesztők Országos Szövetsége – ez utóbbi kereskedelmi tevékenységet is próbált folytatni – volt hivatott összefogni, képviselni a termelőket. Kovács (2007) szerint a beregszászi szőlőtermesztés az 1930-as években élte második virágkorát. Az 1936 júliusában, a Podkarpatszkaruszi Szőlőtermesztők Országos Szövetsége hivatalos lapjában megjelent cikk úgy ír a beregszászi borhegyekről, hogy róluk mindenkinek Kárpátaljának kellene eszébe jutnia (Horváth 2000).

Az első bécsi döntés 1938. november 2-án született meg, és határozata alapján ismét Magyarországhoz tartozott Kárpátalja. Az 1938. évi XXXIV. törvény-cikk adta meg a visszacsatolással kapcsolatos teendőket. A visszacsatolt területek iránti érdeklődés megnőtt az anyaországban élők között, sokan látogatták meg a közel húsz éve nem látott országrészeket, azok turisztikai látnivalóit, és a korábban híres történeti borvidékeket. Az 1940. május 6-án kelt 63.615/940. sz. rendelet értelmében a kárpátaljai bortermő területeket a felföldi borvidékhez és a szerednyei borvidékhez csatolták (Fedinec 2004).

A II. Világháborút követően Kárpátalja Ukrajna részeként a Szovjetunió uralma alá került. Először az 1960-as évek elején történtek Kárpátalja szőlőtermesztésének „feltámasztását” célzó kísérletek, ekkor lelkes kutatógárda munkálkodott a beregszászi márkás borok megalkotásán – Almássy Kálmán neve feltétlenül említést érdemel –. A termőterület 1965-ben érte el maximumát 17 200 hektárral. Másik kezdeményezés a Kárpátaljai Szüret évenkénti megrendezése volt Barátság fesztiválként, kevés eredménnyel (Horváth 2000). A szakszerűtlen művelés, és a túlzott vegyszerezés a talaj pusztulásához vezetett. Az 1980-as évek alkoholfogyasztás ellenes törvényei a szőlőtermesztés hanyatlását és a termőterületek nagyságának drasztikus csökkenését okozták. A rendszerváltás utáni években indult meg egy lassú fellendülés Kárpátalja szőlőtermesztésében és bortermelésében (Kovács 2009). A fejlődést elősegítő intézkedésként 2000-től az alkoholos termékek adójából befolyt összeg 1%-át szőlő- és gyümölcsstelepitésre fordítják. Még ebben az évben megalakult a Beregszászi Borvidék Egyesület, mely 2001 óta rendezi meg a Beregszászi Borfesztivált. 2002-ben nyitott a Beregvidéki múzeum Bortörténeti kiállítása. 2003-ban alakult meg a Szent Vencel Borrend, 2007-ben a Kárpátaljai Szőlészek és Borászok Szövetsége. 2008-ban tizenkét borász, pincészet és borkóstolóterem összefogásával létrejött a Kárpátaljai Turisztikai Borútvonalon, mely többnyire a szerzők által magterületnek nevezett vidéken húzódik végig (lásd 1. ábra), és az 1897-ben nyilvántartott (Boros 2007) és a jelenkori Kárpátalja területéhez tartozó szőlőtermő településeket foglalja magában.

2. 3. Borászati felmérés eredményei

A 2014 őszen és 2015 tavaszán elvégzett borászati felmérés kérdőívét a szerzők elektronikusan küldték el 15 ismert kárpátaljai borásznak, illetve egy népszerű kárpátaljai gasztronómiai rendezvényen személyesen kérdezték meg az ott jelenlévő borászokat. A visszaérkezett és értékelhető kérdőívek száma 7 darab lett. A megkérdezett borászok többsége Beregszászon és környékén, illetve Nagyszőlősen foglalkozik szőlőtermesztéssel és borászattal, átlagosan 19 éve, legkevesebb 4, legtöbb 40 év szakmai múlttal rendelkezik.

A Kárpátaljai Turisztikai Borúti tagságra és annak előnyeire vonatkozó kérdésre kapott válaszok alapján kiderült, hogy a válaszadók közül ketten tagjai a Kárpátaljai Turisztikai Borútnak, és úgy vélik, hogy a tagság nem jelent számukra

semmilyen előnyt. A jelenleg még nem tagok közül ketten szeretnének a jövőben tagjai lenni a borútnak, remélve, hogy ez által sikeresebben tudják majd boraikat értékesíteni. Érdekes felvetés volt egy válaszadótól az, hogy a többségében magyarlakta Bereg-vidéken egy magyar borászokból álló borútat hozzanak létre.

A boros gazdák vendégkörére vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján látható, hogy a Kárpátaljai borok iránt érdeklődő belföldi vendégek jelentős része Kijevből, Lembergől és e városok környékéről érkezik, és fogadnak még Ivanofrankivszk, Dnyipropetrivsz, Rovnó, Odessza, Breszt városokból érkező vendégeket is. Egy borász kivételével rendelkeznek külföldi vendégkörrel, itt a Magyarországról érkező vendégkör a meghatározó, de Magyarországon kívül a megkérdezett borászokat felkeresik Németországból, Hollandiából, Romániából és Kanadából érkező turisták is. Túlnyomó többségüknek (85,7%) vannak rendszeresen visszajáró vendégei. A visszajáró vendégek legnagyobb része Ukrajnából (85,7%) érkezik, de jelentős a Magyarországról (57,1%) érkezők száma is.

A borászokat arról is megkérdeztük, hogy 2014-ben honnan érkezett a legtöbb vendég, illetve hogy milyen volt a forgalmuk az előző évekhez viszonyítva. A kérdőív összeállításakor feltételeztük, hogy az év elején kialakult Kelet-Ukrajnai fegyveres konfliktus befolyással van a vendégérkezésekre és annak területi összetételére. A válaszadók – egy kivételével – szinte egyhangúan azt felelték, hogy a legtöbb vendég belföldről érkezett és 2014 vendégforgalmára erősen rányomta bélyegét a belföldi politikai helyzet. A külföldi turistaforgalom teljes elmaradása volt jellemző, igazolva a feltételezést. Ami viszont meglepő volt, hogy bár a többség a forgalom visszaesésére panaszkodott, mégis voltak olyanok, akik úgy nyilatkoztak, hogy többen vagy közel azonos arányban érkeztek a vendégek: *„magát a forgalmat nem befolyásolta nagymértékben, inkább az értékesítés irányát változtatta. Ezalatt azt értem, hogy szinte egyáltalán nem jönnek Magyarországi turisták, azonban az Ukrajnából érkező vendégek száma nőtt.”* A jövőre nézve – ha a politikai helyzet stabilizálódik – feltételezni lehet Kárpátalja turisztikai, valamint borászati súlyának növekedését is, ugyanis a Krím félsziget anektálásával Ukrajna elvesztette egyik legjelentősebb, szőlő- és bortermeléséről is híres idegenforgalmi területét. Ennek következtében a belső turisztikai kereslet élénkülhet Kárpátalján és ez kompenzálhatja az elmaradó külföldi vendégeket.

A borászok a nyári hónapokban forgalmazzák boraikat a legnagyobb mértékben, ezek közül is az augusztus (71,4%) a legmeghatározóbb. A többi hónap közül még kiemelkedő értéket mutat a január (42,9%) és március (42,9%). E két hónap forgalmának volumene összefüggésben lehet az Ukrajnában nagy népszerűségnek örvendő, rendszeresen januárban megrendezésre kerülő Gecsei Nemzetközi Böl-lérversennyel és a Munkácsi Vörösborfesz-tivállal, illetve a márciusi Beregszászi Nemzetközi Borfesz-tivállal.

A borászok boraikat legnagyobb mennyiségben a kárpátaljai fesztiválokon és vásárokon (57,1%), valamint a borospincéikben (42,9%) borkóstoló keretében

értékesítik. A válaszadók közel egyharmada megemlítette azt az új értékesítési módot (28,6%), miszerint boraikat rendelésre, postai úton küldik el Ukrajna egész területére a megrendelőkhöz.

A válaszokból az is kiderül, hogy minden borász részt vesz valamilyen Kárpátaljai gasztronómiai és/vagy borfesztiválon. Az értékesítés szempontjából azonban nem mindenki tartotta ezeket a rendezvényeket olyan jelentősnek, hogy megemlítse azokat az értékesítési oldalon. A Munkácsi Vörösbortfesztiválon (január) és a Kárpátaljai Beaujolais Újborfesztiválon (Ungvár, november) minden válaszoló borász részt vesz termékeivel, ahol értékesítik és népszerűsítik azokat. E két fesztivál mellett a borászok 85,7%-a megjelenik a Beregszászi Nemzetközi Borfesztiválon (március) és a Napfényes Ital Bor- és Mézfesztiválon (Ungvár, április), illetve a borászok 71,4%-a ott van termékeivel a Nagyszőlősi Borfesztiválon és a Mezőgécsei Nemzetközi Böllerversenyen. Ezen kívül említették még a Beregszászi Városnapot (14,3%), valamint a Rahói rendezvényeket (14,3%). Ezek a rendezvények Kárpátalja számára nagy jelentőséggel bírnak, ugyanis több ezer turistát vonzanak a régióba, így lehetőséget biztosítanak a borászoknak borászatuk és termékeik promóciójára, valamint vásárlóköriük bővítésére.

Bármilyen tevékenységről is legyen szó, az abból származó jövedelem nagyságát nagymértékben befolyásolja, hogy milyen intenzív a marketingtevékenység, és azon belül a termékreklám (Szabó 2009). A válaszadó borászok termékeik és borászatuk népszerűsítése érdekében különböző marketing eszközöket használnak, melyek közül legelterjedtebb a névjegykártya (57,1%) és az internetes elérhetőség (57,1%) alkalmazása. A válaszadók közül már ketten készítettek borászatuk népszerűsítése érdekében facebook profilt, közülük egynek saját honlapja is van. Viszonylag kevesen költenek (28,6%) reklámcélú prospektus készíttetésére és ugyan ilyen arányban (28,6%) bíznak a szájhagyomány hatásában. Az egyéb kategóriában (57,1%) a borászok olyan reklámlehetőségeket neveztek meg, mint szereplés a helyi újságokban, fesztiválokban való részvétel, az ismertség és népszerűség kihasználása.

Érdekesek a borászatok elmúlt három évi fejlesztéseire és távlati terveire vonatkozó kérdésre adott válaszok. Ezek alapján megállapítható, hogy a hét borászat különböző fejlettségi szinten áll. Ez valószínűleg a borászattal, mint fő tevékenységgel eltöltött évek közötti nagy eltérésekkel is magyarázható. A választ adó borászok mindegyike nagy tervekkel néz a jövőbe, mindenki fejleszteni, bővíteni, minőségileg javítani szeretné pincéjét, szőlőültetvényeit, eszközeit. Összességében a következő válaszokat adták: újfajta szőlők telepítése, a meglévő szőlőültetvény fiatalítása, területének bővítése; a borászat fejlesztése, gépesítése; a pince bővítése, felújítása, kóstolóterem kialakítása, vendégek fogadása.

A hagyományos szőlőfajtákkal összevethetőség érdekében megkérdeztük a borászokat arról is, hogy melyek az általuk legnagyobb mennyiségben termesztett szőlőfajták. A válaszok alapján: tramini, muscat ottonel, királyleányka,

izabella, olaszrizling, merlot, pölöskei muskotály, irsai olivér, rizling szilváni, bányai, blauburger, golubok, cserszegi fűszeres, medina, néró, cvetocsnij, chardonnay, sárga muskotály, cabernet sauvignon termelése a jellemző. Ez mutatja, hogy néhány őshonos szőlő mellett megjelentek a kékszőlők is, illetve hogy a külföldön évek óta tiltott direkt termő szőlőfajták termesztése is jellemző még a vidékre.

3. Összegzés, jövőkép

Kárpátalján már több mint 750 éve folyik szőlőművelés és borkészítés. A folyamatos területi- és termésbővülés a XVII. század végén ugyan megtorpant, de néhány évtized múlva újra folytatódott. Kialakultak az őshonos szőlőfajták, melyek az itt készült borok alapanyagát adták. A XIX. század végi filoxéravész után újra fel kellett élednie a szőlőművelésnek és borkészítésnek, de a kiválasztott szőlőfajtáknak köszönhetően kialakult a kárpátaljai szőlészet és borászat első aranykora, mely a cseh uralom alatt, az 1930-as években ismét virágzott a kezdeti hanyatlást követően. A II. Világháború utáni szovjet uralom alatt a terület nagysága és a megtermelt borok mennyisége minden eddiginél több volt, de ez nem járt együtt a minőséggel. A Szovjetunió szétesése után megalakuló önálló ukrán államban újra megindult a szőlőtermelés és borkészítés. Egyre több magyar és ukrán borász alapított borászatot, létrehozták a két történelmi borvidéket magába foglaló borútvonalat, és célul tűzték ki, hogy az 1930-as években példaként emlegetett Kárpátaljai borvidék ismét elkezdje útját a hajdan volt hírnév visszaszerzéséhez. Bővült a szőlőfajták száma, melyek között az őshonos fajták is megtalálhatóak, a fehér és vörös borok mellett különleges készítmények is megjelentek a terméklistán.

A kérdőívek segítségével begyűjtött adatok alapján egy valós képet kaptunk a kárpátaljai borászok vendégköréről, értékesítési lehetőségeikről, marketingtevékenységükről, borászatuk fejlettségi szintjéről, jövőbeli terveikről.

A kutatás alátámasztotta, hogy a borvidék korábbi hírnevének visszaállítása célként szerepel a borászattal foglalkozó vállalkozók mindegyikénél, így a hipotézis bizonyítást nyert. A hagyományos termelési módok változása nem kerülhető el, hiszen ez elvárás a nemzetközi borpiacon résztvevőknek, de ehhez komoly forrásokra van szükség, melynek egy részét az államnak kellene biztosítania vissza nem térítendő vagy alacsony kamatú hitelekkel. Javasolt a meglévő borút életképességének javítása, továbbfejlesztése az eddig még be nem kapcsolt Nagyszőlősi területek, borászok, a megalakulóban lévő TDM szervezetek bevonásával. Javasoljuk, hogy a meglévő turisztikai csomagokba – amelyekben a kulturális, gyógyászati kínálat szerepel – szőlővel, borral összefüggő termékeket építsenek be. További javaslatként említjük meg az anyaországi borvidékekkel való együttműködést határon átnyúló fejlesztések keretében, melyek segítségével a kárpátaljai bortermelők színvonalas szolgáltatásokat fejleszthetnének ki versenyképességük javítása érdekében.

Irodalom

1. 1896. évi V. törvénycikk a phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdítása tárgyában.
2. 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről.
3. Az Utas könyve (II. kiegészítő füzet) Kárpátalja városok, gyógyfürdők és üdülőhelyek, nyaralásra alkalmas községek ismertetője Kaffka K. szerk. Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, Budapest, 1939.
4. Boros L. 2007: Kárpátalja szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza In.: Boros L.: Az arany színű szőlővesszők és borok földjén. NyF Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Kapitális nyomda, Nyíregyháza–Tokaj. pp. 213–228.
5. Fedinec Cs. 2004: Kárpátalja kronológia. 1938. szeptember – 1941. december. In. Fedinec Cs. Szerk.: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés. Teleki László Alapítvány, Budapest.
6. Fényes E. 1851: Magyarország Geographiai szótára I. kötet, Pest, Nyomatott Kozma Vazulnál.
7. Horváth L. 2000: Barangolás a benei szőlőhegy múltjában. Hatodik Síp Alapítvány Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.
8. Kovács E. 2007: Beregszászi tükör. Barangolás a Vérke-parti városban. Útikönyv. PoliPrint Kft., Ungvár. 92 p.
9. Kovács E. 2009: Szőlészet, borászat Bereg-vidéken. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 108 p.
10. Lehoczky T. 1881: Bereg vármegye monographiája. Pollacsek Miksa Könyvnyomdája, Ungvár, III. kötet, 1. rész. 429 p.
11. Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 1897, Budapest, Pesti Könyvnyomda RT.
12. Magyarországi Gazdacímtár 1911 Gazdasági Egyesület Könyvkiadó, Budapest.
13. Pintér J. 1990: A szőlőterület alakulása Magyarországon a XIX. század végétől a II. világháborúig. In.: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989 szerk.: Pintér J., Budapest. pp. 137–154.
14. Szabó B. 2009: A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. Párbeszéd a vidékért. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. p. 250.